
Scriptie Nationalisme

Student: Emma van der Meulen (3847101)
Cursus: Onderzoeksseminar 3 (GE3V14053)
Docent: C. M. G. H. Creyghton
Date: 12-06-2015
Aantal woorden: 11.859 (inclusief citaten)

Koningin Wilhelmina: het Vleesch geworden Nederlandse Volkskarakter als vruchtbare bodem voor een na-oorlogse nationale herdenkingstraditie.

Inhoudsopgave

Inleiding

Memory Studies p. 2

Invention of tradition p. 3

Probleemstelling p. 3

Methode p. 4

Hoofdstuk 1: Wilhelmina in haar jongere jaren: de rijping van het vleesch geworden
Nederlandse volkskarakter p. 5

Vaderlandsliefde en Paraatheid tijdens de Eerste Wereldoorlog p. 5

Verzuiling tijdens het Interbellum p. 8

Koningin in Ballingschap p. 11

Hoofdstuk 2: Het ontstaan van een traditie p. 15

Herstel en Vernieuwing tijdens de Wederopbouw p. 16

Nationaal Historische Feest- of Snipperdag? p. 18

Afbakening van de herdenkingscultuur: grijs gebied tussen goed en fout p. 20

Conclusie p. 23

Literatuurlijst p. 26

Inleiding

Memory Studies

“Herinneringen worden omgesmeed tot geschiedenis, tot nationale geschiedenis,”¹ zo schrijft Frank van Vree in zijn bundel ter ere van het 50 jarige jubileum van de 4 en 5 mei herdenkingen. Hiermee verwijst hij naar het concept van collectief herinneren, waarvan het georganiseerd collectief herinneren tijdens Dodenherdenking en Bevrijdingsdag een goed voorbeeld zijn. Het concept collectief herinneren, zoals deze in het vakgebied van de herinneringscultuur gebruikt wordt, verwijst naar een dynamisch en gelaagd proces binnen een samenleving die gedefinieerd kan worden in termen van ofwel in- en uitsluiting van de te herinneren actoren of gebeurtenissen, ofwel in- en uitsluiting van actoren in de handeling van het herinneren. Frank van Vree verwijst naar deze ‘Dynamiek van Herinnering’ als “een proces van voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving, waarbij telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald.”²

De academici binnen het vakgebied van de herinneringscultuur hebben zich in veelvuldige studies gebogen over dit verloop van veranderingen van deze aangelegenheid van collectief herdenken, de 4 en 5 mei herdenkingen. Een van de toonaangevende academici op dit gebied is Ilse Raaijmakers. Deze vrij jonge Geschiedkundige is in 2014 gepromoveerd met haar proefschrift *“De stilte en de Storm; 4 en 5 mei sinds 1945”*, over de zingeving van het herdenken van de tweede wereldoorlog. Een van haar bevindingen is dat de invulling, of met andere woorden ‘zingeving’, van Herdenkingsdagen en de discussies daarover meer zeggen over de tijd waarin herdacht wordt, dan over het herdachte verleden.³ Zij stel dat elke generatie telkens weer opnieuw richting geven aan de inhoud van het nationale herdenkingsdiscours. Dit zou het gevolg zijn van een bewuste herinneringspolitiek,⁴ waardoor er getracht werd meer aansluiting te vinden bij de nieuwe generaties. Om dit te bereiken hebben onvermijdelijk ook hedendaagse maatschappelijke vraagstukken op een bepaalde manier een plaats kregen in de Nationale Herdenkingscultuur. Het blijkt dan ook dat een dergelijke herinneringscultuur zeer dynamiek is en zich onder constante invloed bevindt van de maatschappij.

Deze verschuivingen in de herinneringscultuur zijn niet spontaan, maar zijn dus in de meeste gevallen (on)bewust het product van sociaal-maatschappelijke veranderingen. Zoals Frank van Vree en Rob van der Laarse ook onderstrepen in hun stuk, *“blijkt telkens weer hoezeer zij onderwerp is van een min of meer bewuste politiek, een strategie van insluiting en uitsluiting, annexatie en afstoting.”⁵* Ilse Raaijmakers gaat in haar proefschrift, in lijn met het principe van de memory studies, tevens uit van het principe dat de omgang met het verleden telkens weer een belangrijke machtsfactor blijkt te zijn. *“Regimes zetten het verleden naar hun hand om het heden te legitimeren en richting te geven aan de toekomst.”⁶* De focus van het proefschrift van Ilse Raaijmakers, waarin zij een cultuurgeschiedenis schrijft van 4 en 5 mei, lag om deze rede bij een bestudering van de betrokken actoren door deze te

¹ F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz: Herinneringen, beelden, geschiedenis*, (Groningen 1995) p. 62

² F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de Herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, (Amsterdam, 2009) p. 8

³ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 15

⁴ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p.23

⁵ F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de Herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, (Amsterdam, 2009), p. 9-10

⁶ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 15

bestuderen in de sociaal-culturele context waarin ze te werk gingen.⁷ Hierbij is er dus hoofdzakelijk gekeken naar de meest dominante actoren die richting hebben gegeven aan de inhoud en manier van herinneren.

The Invention of Tradition

De methodiek uit het proefschrift van Ilse Raaijmaker, en van de memory studies in het algemeen, is te danken aan de academische bijdrage aan het Nationalisme debat van Eric Hobsbawm in de vorm van zijn theorie over 'The Invention of Tradition'. Eric Hobsbawm heeft ons door middel van deze theorie kennis laten maken met een bepaalde uitingsvorm van Nationalisme, namelijk het 'uitvinden' van een Nationale traditie. Een 'Invented Tradition' is volgens de theorie van Hobsbawm een set van praktijken die een gebeurtenis van rituele en/of symbolische aard instrumentaliseren, om op deze manier bepaalde gedragsnormen in 'te prenten' door herhaling van die praktijken. In Hobsbawm's eigen woorden is een "*Invented Tradition' [.. thus] taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.*"⁸

Een 'invented tradition' moet echter niet verward worden met een sociaal-maatschappelijke gewoonte, die het product is van een natuurlijk sociale ontwikkeling en niet, zoals een 'invented tradition' dat wel is, duidelijk geïnstrumentaliseerd is voor 'Nationalistische doeleinden'.⁹ De term 'nationalistische doeleinden' kan op vele manieren geïnterpreteerd worden, maar zal in deze scriptie hoofdzakelijk verwijzen naar die praktijken die het doel hebben om een vergrootte sociale cohesie te bewerkstelligen binnen een Natie.

Zoals Hobsbawm zelf al aan geeft aan het begin van zijn artikel, is "*the actual process of creating such ritual and symbolic complexes [..] not been adequately studied by historians. Much of it is still rather obscure.*"¹⁰ Hier zag ik mijn kans dan ook schoon om een significante bijdrage te leveren aan dit discours. Echter, een significant gedeelte van deze academische leegte, die Hobsbawm in 1983 aanduidde, is reeds opgevuld door het discours van de zogenaamde memory studies. Hiervan zijn de onderzoeken van Frank van Vree, Rob van der Laarse, en voornamelijk het proefschrift van Ilse Raaijmakers een goed voorbeeld.

Probleem stelling

Het oorspronkelijke onderwerp van mijn scriptie vertoonde dan ook een te grote overlap met de methodiek en handswijze van Ilse Raaijmakers. Door mijn focus te leggen op de herdenkingspolitiek trachtte ik immers te onderzoeken op welke manier Nederland betekenis heeft gegeven aan de 4 en 5 mei herdenkingen in het licht van diens veranderende politieke context. Of met andere woorden door te onderzoeken op welke manier de politieke context invloed heeft uitgeoefend op de sturing van dit collectief gedachtegoed.

Wat mij echter opviel in het proefschrift van Ilse Raaijmakers is dat zij nauwelijks tot geen aandacht heeft geschonken aan de rol van Wilhelmina in het ontstaan van deze traditie. Jan Drop draagt zij aan als 'geïsoleerde' initiatiefnemer van de 4 mei-herdenking. Raaijmakers gaat zelfs zo ver hierin door te stellen dat "*Nederland [..] 4 mei te danken [heeft] aan één*

⁷ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 23

⁸ E. Hobsbawm en T. Ranger, *The Invention of Tradition*, (Cambridge, 2004), p. 1

⁹ E. Hobsbawm en T. Ranger, *The Invention of Tradition*, (Cambridge, 2004), p. 2

¹⁰ E. Hobsbawm en T. Ranger, *The Invention of Tradition*, (Cambridge, 2004), p. 4

man.”¹¹ Wat Raaijmakers echter onbehandeld laat dat Koningin Wilhelmina voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog het boegbeeld geweest is voor de Nederlandse nationale cohesie. Dit is niet alleen te danken aan het feit dat zij als Koningin der Nederlanden het hoofd was van het Nederlandse Koningshuis. Naast haar symbolische functie als Koningin der Nederlanden, heeft Wilhelmina zich veelvuldig uitgelaten over het belang van een nationale cohesie voor het voortbestaan van de Nederlandse natie. Wilhelmina heeft hiermee in mijn ogen ruim baan gemaakt voor een nationale traditie, zoals de 4 en 5 mei herdenkingen.

Om deze reden is het feit dat Raaijmakers de invloed van koningin Wilhelmina op het ontstaan van de 4 en 5 mei herinneringscultuur niet behandeld in mijn ogen dan ook een gemiste kans. Hoewel ik begrijp dat Raaijmakers een bewuste keuze heeft gemaakt in haar te onderzoeken bronnen en actoren ten behoeve van de haalbaarheid van haar proefschrift, zie ik hier een open gelaten ruimte die ik door middel van deze bachelor scriptie tracht op te vullen.

Method

De centrale vraag die in deze scriptie centraal zal komen te staan is dus: In hoeverre Koningin Wilhelmina de initiator is geweest van de traditie van nationale cohesie, waarop de 4 en 5 mei herdenkingen een vruchtbare ontstaansbodem vonden?

Om deze vraag te beantwoorden zal er allereerst een primaire bronnen analyse uitgevoerd worden om uit te zetten op welke manier Wilhelmina's volkskarakter tot volle wasdom is gekomen. Hierbij zal gekeken worden naar haar autobiografische werk "Eenzaam maar niet alleen". Daarnaast zullen ook haar radiotoespraken geanalyseerd worden. Om de volledige ontwikkeling die Wilhelmina onderging helder uiteen te zetten, zal de primaire bronnen analyse verweven worden met een politiek-maatschappelijke context. Deze context zal geconstrueerd worden vanuit een overzichtswerken over de Nederlandse politieke geschiedenis, en aangevuld worden met verschillende biografieën over Wilhelmina.

Ten tweede zal er, om te achterhalen in hoeverre Wilhelmina invloed heeft gehad op de institutionalisering van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, gekeken worden naar de meest cruciale periode in het ontstaan van deze Nederlandse Herdenkingscultuur rondom 4 en 5 mei, namelijk de directe jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Dit zijn immers de jaren vlak na een intensieve periode van sociaal-maatschappelijke ontwrichting, in de vorm van de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarin Nederland opnieuw zoekt naar een bepaald gemeenschappelijk saamhorigheid. Om echter de rol van Koningin Wilhelmina in dit proces van institutionalisering van de herinnering aan de Tweede Wereld oorlog zo volledig mogelijk weer te geven, zal er in retrospectief gekeken worden welk standpunt zij innam ten overstaan van de bezetter, en ten overstaan van de nationale cohesie in tijden van diens wankelen, om dit vervolgens te koppelen aan de opkomst van de 4 en 5 mei herdenkingen.

¹¹ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 30

Wilhelmina: de rijping van het Vleesch geworden Nederlandse Volkskarakter

Op 6 september 1898 werd de 18 jarige Wilhelmina, dochter van Koning Willem III en diens echtgenote Emma, ingehuldigd als Koningin der Nederlanden. Een jaar eerder schreef Wilhelmina dat zij klaar was om het stokje over te nemen, *“want dankzij mijne moeder ben ik [...] het vleeschgeworden Nederlandsche volkskarakter [...] ik ben als het ware in den Nederlandschen vorm gegoten.”*¹² Als jonge dame van 18 lijkt zij echter ten tijde van haar inhuldiging niet de volledige impact te bevatten van wat haar in de komende halve eeuw te wachten zou staan. Haar inhuldiging zou immers het begin zijn van een ruim 50 jaar lange regeringsperiode die garant zou staan veel turbulentie. Wilhelmina zou als staatshoofd Nederland moeten voorzien van een daadkrachtige sturing in tijden van politieke verzuiling, economische crisis, en twee destructieve wereldoorlogen.

Hoewel Wilhelmina hier al duidelijk aangeeft een sterke verbondenheid te voelen met het Nederlandse volkskarakter, zal deze diepe verbondenheid pas in de loop van haar leven tot volle wasdom komen. Dit was zoals zij zelf aangeeft, te wijten aan het feit dat zij als jong volwassen vrouw nog de nodige levenservaring miste. *“Wat mij nog ontbrak, was levenservaring, levenswijsheid en een visie op de mogelijke en wenselijke ontwikkeling van Nederland in de naaste toekomst.”*¹³ Daarnaast was zij onderworpen aan een zorgvuldig gecensureerde toegang tot buitenwereld. *“Wanneer mij gevraagd zou worden een beeld te geven van de laatste jaren van de vorige eeuw, dan zou ik hier toe niet in staat zijn, omdat ik altijd opgesloten leefde en zelden een blik kon slaan in de maatschappij,”*¹⁴ zo blikt Wilhelmina in haar autobiografie *‘eenzaam maar niet alleen’* terug op een tijd waarin zij in feite *“volgzaam deed wat er van [haar] verlangd werd.”*¹⁵

Haar eerste regeringsjaren werden dan ook hoofdzakelijk gekenmerkt door *“onervarenheid en een tasten in het duister, een zoeken naar waarheid en vertrouwenswaardige personen.”*¹⁶ In het eerste decennium van de twintigste eeuw was er echter een ontwikkeling te zien waarbij Wilhelmina langzamerhand begon te wennen aan haar rol als staatshoofd. Zo begeleidde zij in 1913 een succesvolle kabinetsformatie, die zij zelf bestempelde als *‘dragelijk goed’*. Het streefde immers naar nationale eenheid en verzoening, iets wat bij Wilhelmina van jongs af aan hoog in het vaandel stond.

In dit hoofdstuk zal de manier waarop Wilhelmina dit gevoel voor nationale eenheid zal ontwikkelen centraal staan. Hiervoor zal eerst de ontwikkeling van haar vaderlandslievende houding ten tijde van de Eerste Wereldoorlog aan bod komen, om vervolgens uit een te zetten op welke manier deze tijdens het interbellum verder werd uitgekristalliseerd. Ten slotte zal in dit hoofdstuk behandeld worden welke boodschap Wilhelmina tijdens haar ballingschap uitdroeg aan haar volk in haar radio-Oranje toespraken.

Vaderlandsliefde en Paraatheid tijdens de Eerste Wereldoorlog

Hoewel ingewijden in de politiek allang hadden zien aankomen dat de wereld in een oorlog zou worden gestort van een omvang en verschrikking als nooit tevoren, *“[kwam] voor ons nietsvermoedende volk [...] de tijding van het uitbreken van de wereldoorlog als een*

¹² J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007), p. 9

¹³ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 92

¹⁴ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 95

¹⁵ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 92

¹⁶ C. Fasseur, *Wilhelmina: de jonge koningin*, (Meppel, 1998), p. 340

donderslag bij heldere hemel."¹⁷ Er ontstond onder de Nederlandse bevolking ontsteltenis over de gebeurtenissen die zich razend snel ontluikten, en zich op een steenworp afstand afspeelden. Zoals Piet de Rooy tevens stelt werd Nederland in eerste instantie niet bedreigd door rechtstreeks oorlogsgeweld, maar door een enorme paniek onder de bevolking.¹⁸ Hoewel de plotselinge dreiging de maatschappij hevig wist op te schudden, werd er nadat men van de ergste schrik van oorlogsdreiging bekomen was, er toenadering gezocht tot elkaar.

Vanaf de eeuwwisseling was er al een beweging zichtbaar richting modernisering, waarbij het zwaartepunt niet langer zou komen te liggen op ideologische verschillen, en velerlei interne tegenstrijdigheden van de Nederlandse politiek. Deze interne nationale problemen leken nog sterker te verbleken tegen een achtergrond van een wereldoorlog, en de nadruk kwam te liggen bij een eendrachtige bevordering van nationale eenheid en volkswelvaart.¹⁹ Zo deelde Troelsta mede aan het begin van de oorlog dat "*in deze ernstige omstandigheden de nationale gedachte de nationale geschillen overheerscht.*"²⁰ Dit stond in grote tegenstelling met de situatie rondom de eeuwwisseling, die Wilhelmina bestempelde als een "*ingeslapen tijd.*"²¹ "*Tot handelen, tot het nemen van initiatieven kwam men niet,*"²² zo vervolgt Wilhelmina in haar herinneringen. Deze sluimering van, en zelfs gebrek aan, vooruitgang, is iets wat geheel in controversie zal blijken aan het rijpende volkskarakter van Wilhelmina. Het gevoel van nationale cohesie dat tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn intrede deed, werd dan ook versterkt uitgedragen door Hare Majesteit. Hierin zal daarom sterk de invloed van Wilhelmina merkbaar zijn. Om de reikwijdte hiervan te kunnen bevatten is het van belang om de constitutionele verhoudingen tussen het staatshoofd en haar ministers uit een te zetten.

Aller eerst is dit een verstandhouding die bij de wet is vastgelegd. 'De koning(in) is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.' Hoe kort door de bocht dit ook zal klinken om een uitermate complexe machtsverhouding aan te duiden, puntje bij paaltje was de situatie zo zwart-wit.²³ Hare Majesteit zou immers op geen enkele wijze verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor politieke besluitvormingen, terwijl de ministers deze volledige last moesten dragen. Hoewel dit constitutioneel vastgelegd was, waren de precieze taakomschrijvingen van het staatshoofd dit niet. Daarom hing de minister-staatshoofd machtsverhouding af van de grenzen die door beide partijen ofwel opgezocht werden, ofwel gesteld werden. En er kan van Wilhelmina zeker gezegd worden dat zij deze grenzen meer dan eens opzocht. Wilhelmina was in haar enthousiasme en vurigheid voor het Nederlands volksbelang vastberaden binnen haar positie tot het uiterste te gaan. Zij zocht dan ook meer dan eens de grenzen op van haar constitutionele bevoegdheden. "*Mijn liefde voor het vaderland was als een verterend vuur, en dat niet alleen in mij, zij leefde zich*

¹⁷ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 92

¹⁸ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 187

¹⁹ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 179

²⁰ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 187

²¹ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 92

²² Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 92

²³ C. Fasseur, *Wilhelmina: de jonge koningin*, (Meppel, 1998), p. 335

uit in felheid om mij,”²⁴ aldus Wilhelmina. Wilhelmina begon tijdens de Eerste Wereldoorlog namelijk meer gewend te raken aan haar rol als Hare Majesteit, en maakte vlijtig gebruik van de positie die het haar opleverde.

“De jonge koningin maakte de merendeels bejaarde ministers wel eens wat kopschuw en voorzichtig, want ze was altijd bereid tot initiatieven, volijverig, impulsief, kordaat, vaak eigengereid en buitengewoon geneigd om tot het laatst haar standpunt vast te houden,”²⁵ aldus Kikkert, een van Wilhelmina’s biografen. Zo was Wilhelmina bijvoorbeeld van mening dat aangelegenheden als vrede en oorlog te belangrijk waren om aan de diplomatieke inzichten van politici over te laten, hierdoor wendde zij zich meer dan eens bij wijze van bemiddeling eigenhandig tot andere staatshoofden.²⁶ De inmenging van Wilhelmina, hoewel gepassioneerd, zorgde ervoor dat zij meer dan eens haar ministers onder de voet liep. Zoals Fasseur duidelijk stelt in zijn biografie over Wilhelmina, “Het was uitermate glad staatsrechtelijk ijs waarop de koningin zich in deze laatste maanden van de oorlog bewoog.”²⁷ Zo besloot Hare Majesteit er zelfs bijna hoogstpersoonlijk toe om het hele kabinet Cort van der Linden de laan uit te sturen, in haar opinie bezat het ‘toch geen spankracht meer’.²⁸

Dan nu terug naar de groeiende nationale eendracht tijdens de Eerste Wereldoorlog. De vaderlandse interne problemen leken immers in het niet te vallen tegen het licht van een wrede wereldoorlog. De verschillende politieke uitersten zochten toenadering tot elkaar, en verschillende tegenstrijdigheden binnen de Nederlandse politiek leken nu opgelost te kunnen worden. Politiek rechts ging overstag met de uitbreiding van het kiesrecht, waar links in stemde met de uitbreiding van het kiesrecht.²⁹ Dit alles werd bekrachtigd in een grondwetswijziging van 1917, en de verkiezing die hierop volgde zou de boeken in gaan als een van de gemoedelijkste verkiezingen van de recente Nederlandse geschiedenis. Wilhelmina leek hier uitermate over te spreken, “‘haar’ Nederland onder één Oranje”. Wilhelmina had zich tijdens van de Eerste Wereldoorlog al actief achter deze boodschap geschaard. Zo had zij zich in 1914 aangeboden als beschermvrouw van een Koninklijk Nationaal Steuncomité, in datzelfde jaar opgericht ter vertoon van nationale solidariteit jegens een ieder die getroffen werd door de economische tegenspoed die gepaard ging met de oorlog.³⁰ Dit kan aangewezen worden als het moment dat zij zich definitief opwierp als moeder des vaderlands.³¹ Zij zou in het verdere verloop van de oorlog dan ook daadkrachtig staan voor de kern beginselen van Nederland, neutraliteit en zelfstandigheid. “Als vaderlandsliefde en paraatheid maar voor meer dan honderd procent aanwezig waren – zo oordeelde ik toen – dan was alles prima.”³² Door deze houding zou Wilhelmina in haar karakter en aanzien in korte tijd een groeispurt doormaken, waar juist de kritiek op het

²⁴ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 162

²⁵ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 48

²⁶ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 48

²⁷ C. Fasseur, *Wilhelmina: de jonge koningin*, (Meppe, 1998), p. 388

²⁸ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 56

²⁹ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 56

³⁰ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 189

³¹ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 189

³² Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 189

kabinet zou groeien.³³ Deze divergentie wijst erop dat de samenwerking achter de coulissen, zoals eerder al aangestipt, niet altijd even rimpelloos verliep. Zou dit een voorbode kunnen zijn voor de politieke ontwikkelingen in het interbellum?

Verzuiling tijdens het Interbellum

*“Ik voelde toen het vrede was geworden sterk de verantwoordelijkheid die op mij rustte om mijn optreden in den lande [...] in overeenstemming te brengen met de tijdsomstandigheden en de wijze van denken van toen. Geen leeg uiterlijk vertoon.”*³⁴ Zo blikt Wilhelmina terug op de verandering in haar gemoedstoestand na de Eerste Wereldoorlog. Tijdens deze periode begon de mist, die haar in haar jongere regeringsjaren omringde, op te trekken. De glazenstolp, die Wilhelmina slechts een gecensureerde toegang gaf tot de buitenwereld, werd langzaam opgetild. Hierdoor raakte zij beter op de hoogte van wat er onder het volk leefde, iets wat zij al op vroege leeftijd aangaf als streven te hebben. *“Mijn optreden moest altijd in diepere zin geheel aansluiten aan hetgeen leefde in de mensen,”*³⁵ aldus Wilhelmina. Dat zij zichzelf zo dichtbij het volk wilde plaatsen verwijst naar de rol van moeder van de nationale eendracht, die zij zichzelf had toebedeeld. Daarnaast hield Wilhelmina ervan om daadkrachtig te zijn, en omdat te zijn moest zij de teugels strak houden. De tweede rede die daarom aangedragen kan worden voor haar toenadering is dan ook dat zij gewoon weg door dicht bij het volk te staan haar invloed wilde laten gelden. De opkomst van de massamedia had dan ook een grote invloed op Wilhelmina's functioneren als koningin.³⁶ Deze ontwikkeling van mediagevoeligheid stelde haar in staat de massamedia adequaat te gebruiken om haarzelf te informeren. Daarnaast zal, voornamelijk voor haar periode in ballingschap, het tevens een uitermate nuttig medium blijken om het volk van informatie te verschaffen.³⁷ De enige tegenslag in de toenadering die Wilhelmina zocht tot het volk was dat vanaf dit moment het belang van het volk zich dusdanig zou divergeren in vier verschillende zuilen, dat er eigenlijk geen pijl op te trekken was wat het ‘echte Nederlandse volk aan het hart ging.’ In de woorden van Kikkert heeft Wilhelmina met uitzondering van haar Londense ballingschap *“nooit zo duidelijk haar stempel op de Nederlandse politiek gezet als in het dramatische en beslissende jaar 1918.”*³⁸ Hierbij wordt er onder andere gewezen op de kwestie-Snijder, waarbij er afgestevend werd op een kabinetscrisis in een uitermate cruciale periode van buitenlandse politiek, die op het laatste moment afgeketst kon worden.

Hoewel er echter een convergentie zichtbaar was, die onder de toenemende druk van buitenlandse dreiging de nationale interne problemen leken te doen verbleken, bij het wegvallen van deze dreiging liepen de spanningen weer op. Deze kwamen tot uiting in de verkiezingen van 1918, die het begin zouden zijn van een decennium van verzuiling. Als een reflectie van de sociale onrust, schoten de individuele belangenpartijen als champignons uit de grond. Daarnaast waren er, als resultaat van de lage kiesdrempel, in de verkiezing van 1918 maar liefst 32 lijsten ingediend.³⁹ Wat er volgende was een stroeve formatie, waarbij

³³ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 188

³⁴ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 192

³⁵ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 192

³⁶ J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007), p. 13 - 14

³⁷ J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007), p. 13 - 14

³⁸ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 58

³⁹ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 188

de liberale partijen aanzienlijk aan invloed moesten inboeten aan de confessionelen.⁴⁰ Wilhelmina hield zich, geheel in lijn met haar voornemen om het volksbelang uit te dragen, uitermate nauw bezig met deze kabinetsformatie. De gang van zaken rondom de verkiezingen zal achteraf een duidelijke voorbode blijken voor periode waarin een geheel nieuw politiek tijdvak zich zou indienen.

Haar inmenging met de kabinetsformaties bleef voor Wilhelmina tijdens haar regeringsperiode dan ook een van de momenten dat zij haar staatsrechtelijke invloed het krachtigst tot gelding kon brengen.⁴¹ Zij zag, sinds het in 1917 ingevoerde stelsel van evenredige vertegenwoordiging, een aftakeling van het traditionele Nederlandse partijstelsel, die door slechts in een gefragmenteerde vorm de volkswil tot uiting bracht, als het daar al in slaagde.⁴² Begrijpelijk is dat voor Wilhelmina de verzuiling van het interbellum ideologisch een pijnlijke periode is geweest. Pijnlijk, aangezien haar motto 'Nederland onder één oranje' versnipperd werd onder vier duidelijk afgebakende stromingen. Daarnaast zorgde deze strikte sociaal maatschappelijke ordening voor een zekere verlamming in de vooruitgang. De verzuilde stabiliteit leek hier dan ook meer weg te hebben van onveranderbaarheid.⁴³ Men miste, om binnen de lijntjes van hun zuil te blijven, de daadkracht om politieke problemen beet te pakken. Voor Wilhelmina was, die naast 'nationale eenheid' enorm veel waarde hechtte aan daadkracht, deze door hokjes-en-schotjes mentaliteit lamgelegde situatie een kwelling.

Hoewel er rondom de eeuwwisseling al sprake was van een modernisering, ging met een toenemende urbanisatie en industrialisatie, ook een vergrootte secularisatie gepaard. Men vreesde dat "de vanzelfsprekende saamhorigheid van de agrarische gemeenschappen"⁴⁴, vervangen zouden worden door een kille en moderne samenleving. Er heerste een angst om het gemeenschapsgevoel te verliezen, die al veel eerder door Wilhelmina gevoeld werd. Maar in plaats van een toevlucht te zoeken in een overkoepelende Nederlandse eenduidige identiteit, zocht men naar gelijkgestemden in een sociaal-maatschappelijke niche van de samenleving, een van de vier zuilen. Hierdoor werd de band tussen de religieuze en de politieke wereld aanzienlijk versterkt, en daarnaast inherent verbonden aan het culturele leven.⁴⁵ De maatschappij werd gereorganiseerd op basis van deze verzuiling, waarbij een compleet leven zich, zowel persoonlijk, als zakelijk, in feite kon afspelen binnen dit verzuilde netwerk van organisaties, verenigingen en stichtingen.

Neutraliteit en algemeenheid waren concepten die tijdens het interbellum niet met enthousiasme werden ontvangen.⁴⁶ Het zwaartepunt diende te liggen bij de uitgekristalliseerde identiteit van een ieders eigen zuil. Hoewel men dus zocht daar een

⁴⁰ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 58

⁴¹ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 160-161

⁴² C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 160-161

⁴³ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 201

⁴⁴ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 197

⁴⁵ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 192

⁴⁶ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 200

sterke integratie en eendracht, deze moest wel binnen de zuilen te vatten zijn. De ongespecificeerde verwijzing naar 'het algemeen belang', waar men tijdens de Eerste Wereldoorlog herhaaldelijk beroep op had gedaan, was met de verzuiling dan ook uit het politieke jargon verdwenen.⁴⁷ Een succesvolle gang naar een overkoepelende nationale saamhorigheid deed pas, in de loop van de jaren 30, zijn intrede in de vorm van een jeugdige tegenbeweging.⁴⁸ De Volkseenheidsconferentie van de jongeren en de oprichting van de 'Beweging versterking der Nederlandse Gemeenschap' waren een goed voorbeeld van de drang naar het verenigen van een verdeeld, versnipperd en verzuild Nederland. Dit initiatief kwam vanuit de jeugd, en zij baseerden hun pleidooi voor volkseenheid voornamelijk op kritiek over het praktisch functioneren van de geldende politieke instellingen, en de democratie.

Piet de Rooy reflecteert als volgt in zijn overzichtswerk uitermate treffend op de opkomst van deze beweging. *"Belangrijker nog is de groeiende vrees voor Duitsland: behoud van de democratie gaat niet zozeer over de waarde van de democratie als zodanig, maar is symbool voor het behoud van nationale zelfstandigheid. Kritiek op de parlementaire democratie zou zich vooral gaan hullen in kritiek op de verzuiling, en men ging opzoek naar wat de Nederlandse Gemeenschap nu eigenlijk tot een gemeenschap maakte."*⁴⁹ Ten eerste waren er immers door de nieuwe kiesdrempel, maar ook door de evenredige vertegenwoordiging, te veel spelers gekomen op het politieke toneel.⁵⁰ Dit deed, samen met de verzuiling, af aan de daadkracht en kordate besluitvormingen. Hierdoor bleven ingrijpende, en ook nodige, veranderingen op de plank liggen, omdat ieder bang was buiten de lijntjes van zijn zuil te kleuren. Om de kritiek af te toppen werd, in de context van de groeiende dreiging vanuit het oosten, besluiteloosheid afgeschilderd als uitermate onverantwoordelijk. Uit het voorafgaande is reeds aangestipt dat deze hokjes-en-schotjes mentaliteit, die door deze jongerenbeweging werd geattaqueerd, voor Wilhelmina een doorn in het oog was. Het is dan ook geen verrassing dat Wilhelmina zich direct aan de kant van de 'bruggenleggers' schaarde, toen deze in de loop van de jaren 30 meer terrein wonnen.⁵¹

*"De verdeeldheid en voortschrijdende splitsing en versnippering, die ons in het dagelijks leven tegemoet treden met de daarmee gepaard gaande vervreemding onderling, zijn slechts heelmeeesters voor de krankheden van onze tijd,"*⁵² aldus Koningin Wilhelmina. *"Waar juist nu het verlangen naar samenwerking en het sluiten van de gelederen bij talloze velen opkomt en de noodzaak gevoeld wordt elkander de hand te reiken, moet aller streven er in de eerste*

⁴⁷ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 201

⁴⁸ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 192

⁴⁹ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 228

⁵⁰ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 228

⁵¹ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 58

⁵² Radiotoespraak koningin Wilhelmina (27 januari 1939) in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 230

*plaats op gericht zijn, elkander te begrijpen en begrepen te worden,*⁵³ zo vervolgt zij in haar radio toespraak op 27 januari 1939. Deze woorden sprak zij in lijn met de gemeenschapsgedachte die in de loop van de jaren 30, na een intensieve periode van verzuiling en polarisatie, steeds sterker was geworden. De krankheden waar zij hiernaar verwijst kunnen op verschillende manieren geïnterpreteerd worden, maar duiden hoogst waarschijnlijk op het oprukkende Nazisme. Uit haar autobiografie blijkt immers dat voor haar de periode voorafgaande aan de oorlog niet meer los te zien is van de toenemende dreiging vanuit het oosten. Hoewel de drang naar volkseenheid en saamhorigheid, als reactie op de politiek maatschappelijke divergentie, Wilhelmina enorm aan het hart leek te gaan, slaat zij dit onderwerp over in haar herinneringen. Zo stelt zij bijvoorbeeld dat “De oorlogstoestand voor haar geen vijf jaar, maar wel omstreeks 10 jaar heeft geduurd. *“Het enige verschil tussen de toestand van 1938, ja ik mag wel zeggen van ’34 tot ’38, en die van mei 1940, [is] dat Hitler’s troepen ons land nog niet waren binnengerukt,*”⁵⁴ zo vervolgt Wilhelmina in haar herinneringen. Het lijkt erop dat dit de rede is dat zij haar inmenging met de volkseenheidsbeweging, hoe vitaal deze echter blijkt als basis voor haar rol als moeder van de (na)oorlogse nationale cohesie, daarom onbesproken laat.

De koningin in ballingschap

De ingezette beweging naar een versterkte nationale cohesie werd echter vroegtijdig onderbroken door het begin van de Tweede Wereldoorlog. “*Het is zoover. De Duitse vliegtuigen zijn boven ons land,*”⁵⁵ zo schreef Ernst Heldring over de nacht van 10 mei 1944 toen de lang verwachte inval werd ingezet. Nog geen drie dagen later waren het vooroorlogse kabinet en Koningin Wilhelmina uitgeweken naar London, vanuit waar zij in de 5 jaren die volgden de Nederlandse bevolking probeerden bij te staan. Op 14 mei werd het centrum van Rotterdam hevig gebombardeerd, waarop het leger zich geen andere keus zag dan te capituleren. Binnen een week was Nederland van een land onder oorlogsdreiging veranderd in een bezette Natie onder het bestuur van rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart.

“Met de capitulatie was voorlopig aan de vrijheid en zelfstandigheid van ons vaderland een einde gekomen,”⁵⁶ aldus Tromp. Niet alleen kwam het landsbestuur in handen van de NSB, maar *“langzamerhand werd alles waarvan de Duitser zich meester kon maken ontbonden, in beslag genomen, genazificeerd.*”⁵⁷ Niet alleen was de NSB dus formeel in handen van de natie, het penetreerde tevens steeds verder de nationale moraal van het land. Thans, dat probeerde het. Vele initiatieven van verzet tegen de overheerser werden immers gevormd. Waar de totale oorlog deze sociale cohesie probeerde te verzwakken, was dit dan ook precies waar het verzet zijn kracht uit probeerde te putten. Zo riep ook de regering vanuit ballingschap meerdere malen op om als volk eensgezind en sterk te blijven onder de bezetting. Koningin Wilhelmina week hierbij niet af van haar, in de loop van de jaren 30 ingezette, standpunt van streven naar nationale eenheid. Er kan zelfs gezegd worden dat Wilhelmina met meer vurigheid en passie deze boodschap uitdroeg. Tijdens de Tweede Wereldoorlog leek alles wat zich vanaf haar inhuldiging had ontwikkeld bij elkaar te komen.

⁵³ Radiotoespraak koningin Wilhelmina (27 januari 1939) in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 230

⁵⁴ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 264

⁵⁵ Heldring, *Herinneringen en dagboek* (n. 40), p. 1453 in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 231

⁵⁶ Ir. Th. P. Tromp, *Verwoesting en Wederopbouw: Revival of the Netherlands*, (Amsterdam, 1946), p. 5

⁵⁷ Ir. Th. P. Tromp, *Verwoesting en Wederopbouw: Revival of the Netherlands*, (Amsterdam, 1946), p. 5

Het waren de hoogtijdagen van haar onvoorwaardelijke verantwoordelijkheidsgevoel voor haar volk, de voortdurende onenigheid met haar ministers en het tarten van haar constitutionele verantwoordelijkheid. Daarnaast maakte zij als nooit tevoren gebruik van een vergrootte toegang tot een ongecensureerde informatiestroom om in contact te blijven, en gebruikte zij datzelfde medium om haar volk toe te spreken, namelijk middels frequente radiotoespraken.⁵⁸

Ten eerste zou ik hier graag iets dieper in willen gaan op de constitutionele verhouding tussen Wilhelmina en haar ministers, alvorens de radioredes aan bod te laten komen. Om deze goed te begrijpen dient men immers een volledig beeld te hebben van het constitutionele, en politieke, kader van machtsverhouding waar Wilhelmina zich in bewoog. Het leken hoogtijdagen van het krachtenveld, zo blijkt uit de volgende passage uit de memoires van haar hofdame. *“Conflicten tussen koningin en ministers kwamen vaker voor. De koningin had zo haar eigen mening gevormd over haar taak in ballingschap die in geen grondwet was vastgelegd. Een mening die niet altijd strookte met die van de ministers, die zich tenslotte verantwoordelijk wisten.”*⁵⁹ Hieruit blijkt dat hoewel zij tijdens haar gehele regeringsperiode steeds weer de grenzen van haar constitutionele macht en recht opzocht, dit in haar ballingschap niet anders was. Ze diende zichzelf in haar rol als ‘moeder des vaderlands’ te herpositioneren. Dit was echter lastig gezien het feit dat de Noordzee haar scheidde van het volk waar zij juist zo’n toenadering tot zocht. Dit is iets wat tevens wordt uitgedrukt in de memoires van Brave-maks. *“Heel moeilijk was voor haar te verdragen haar gevoel van onmacht. [...] Om dit te compenseren legde zij zich er dan ook op toe, alles wat zij dan wel mocht doen tot in de perfectie uit te voeren. Daar het woord haar grootste wapen was, besteedde zij oneindig veel zorg aan de redevoeringen die zij van tijd tot tijd tot het volk richtte.”*⁶⁰ Het verschrikkelijke onrecht dat haar volk werd aangedaan bracht Wilhelmina ertoe om keer op keer haar vurige liefde voor het vaderland tot uiting te brengen in een vlammend protest tegen de bezetter en het leed dat zij de Nederlandse bevolking aan deed.

Maar binnen haar radiotoespraken was Wilhelmina zeker beperkt in haar uitlatingen. Zij diende zich namelijk te bewegen binnen haar constitutionele kaders. Hoewel Wilhelmina haar redevoeringen zelf schreef, werd de inhoud uitvoering behandeld met de verantwoordelijke ministers. Een goed voorbeeld hiervan is het volgende fragment uit de radiorede van 24 april 1943: *“Ik wens een vlammend protest te doen weerklinken tegen de listig opgezette, en steeds erger wordende, mensenjacht, welke door de moffenbenden, geholpen door de landverraders, over geheel ons land gehouden wordt. Voor deze schandelijke praktijken bestaat in onze taal zelfs geen woord.”*⁶¹ Het feit dat zij, een vrouw met meerdere Duitse bloedverwanten, de vijand zo haatdragend de woorden ‘moffenbende’ toe spuwde, lijkt op het eerste gezicht gewoon een duidelijke uiting van haar afkeer tegen alles wat Duits was.⁶² Uit de volgende passage van de herinneringen van haar hofdame Brave-Maks blijkt echter dat dit niet een simpele gevoelsuiting is, maar van een diepere worsteling van haar functie als Hare Majesteit, moeder van de Nederlandse natie. Zij blikt hier terug op de totstandkoming van de betreffende passage van Wilhelmina’s radiorede op 24 april 1942: *“Er moesten enkele zinnen geschrapt of gewijzigd worden, en automatisch volgde ik haar aanwijzingen op. Pas toen zij mij vroeg het woord ‘mof’ in ‘vijand’ te veranderen, viel ik uit mijn rol en keek haar geschrokken aan, want ik wist dat dit*

⁵⁸ J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007), p. 16

⁵⁹ M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980), p. 94-95

⁶⁰ M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980), p. 93

⁶¹ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 338

⁶² C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001), p. 335-336

haar eigen woord was geweest, dat zij sinds het eerste concept van de rede al ettelijke keren had moeten verdedigen. Toen ik later bij de luidspreken naar haar zat te luisteren en haar toch het woord 'moffenbende' hoorde zeggen, schoot ik in de lach, doch even later drongen mij de tranen in de ogen, want ik besepte welk een strijd zij gevoerd moest hebben tussen haar constitutionele plicht en haar al-te menselijke hart. Haar verbittering en haar verontwaardiging over wat deze 'vijand' de mensheid aandeed, moeten wel bijzonder intens geweest zijn om haar ditmaal de constitutionele vormelijkheid eens opzij te doen zetten.⁶³ Hieruit blijkt dat de radiotoespraken van Wilhelmina, die ogenschijnlijk recht voor z'n raap waren, onderworpen waren aan een krachtenveld van constitutionele en morele belangen.

Ten tweede was de informatiestroom die zij tot haar beschikking had van grote invloed op haar uitingen via radio-Oranje. *"Natuurlijk liet de koningin zich beïnvloeden door de Engelandvaarders en de ondergrondse pers, [...] die – zij het misschien wat onvolkomen – voor haar de wil van het volk weerspiegelden. Maar deze menselijke contacten schonken haar meer kennis van wat er in het Nederlandse volk leefde, dan zij ooit eerder als vorstin had kunnen verkrijgen."*⁶⁴ Wilhelmina leek, zo blijkt uit onder andere de memoires van Brave-Maks, beter dan ooit geïnformeerd over de belangen van haar volk. Wel moet in ogenschouw genomen worden dat haar bronnen van contact met het vaderland, zelf misschien niet ten volle op de hoogte waren van de landelijke situatie.⁶⁵ Het feit dat de bezetters een grote censuur uitoefende op de media resulteerde erin dat de beschikbare informatie beperkt was.

Toch leek deze externe censuur die voor haar werd opgeworpen in het niet te vallen bij de beperkte toegang tot informatie in haar jongere jaren. Het rookgordijn die lange tijd opgehouden was haar entourage had zich opgetrokken, en Wilhelmina benutte alle informatie die zij mogelijk in handen kon krijgen ten zeerste. Zo stond zij in direct contact met het verzet, en fungeerden de Engelandvaarders voor haar als doorgeefluik van informatie. *"Daarbij kwam dat zij een vrouw van daad was, voor wie de contacten met haar volk via Engelandvaarders en ondergrondse pers – uiteraard ook mensen van daad – de hoogtepunten van haar bestaan vormden; de daad waar zij altijd weer naartoe leefde."*⁶⁶ De radiotoespraken waren voor Wilhelmina dan ook iets waar zij, zover haar positie dat toeliet, haar ziel en zaligheid in probeerde te uiten, en haar volk werkelijk mee wilde raken.

Het volgende citaat van Wilhelmina is sprekend voor haar radioredes tijdens haar 5 jaren in ballingschap. *"Landgenoten in het bezette vaderland, Gij weet hoe groot vertrouwen ik in de weerstand van ons gehele volk stel. Werkt allen eensgezind samen gelijk tot nu toe. Steunt elkander en blijft elkander helpen."*⁶⁷ Zoals veelvuldig werd opgeroepen tot saamhorigheid, spreekt Wilhelmina hier ook over een streven naar eensgezindheid en de onderlinge steun die Nederlanders elkaar als landgenoten dienen te bieden. *"Wij willen allen te zamen ons tot het uiterste inspannen om deze vlam brandend te houden,"*⁶⁸ aldus Wilhelmina in november 1943. *"Deze gemeenschappelijke krachtinspanning is een hecht cement, dat ons samenbindt."* Het behoud van een onafhankelijk nationale samenleving verbleekte als het

⁶³ M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980), p. 94

⁶⁴ M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980), p. 91

⁶⁵ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 137

⁶⁶ M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980), p. 92

⁶⁷ Fragment Radiorede Wilhelmina op 28 november 1944 in: Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 372-373

⁶⁸ Fragment Radiorede Wilhelmina op 23 november 1943 in: Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 372-373

ware de intern politieke meningsverschillen onder de dreiging van een Duitse overheersing.

Haar radioredes voor radio-Oranje zijn reeds veelvuldig aangehaald door haar biografen, en ook zij zelf geeft een bescheiden reprise van haar toespraken om haar herinneringen over de oorlog aan te kleden. Tegenstrijdig in het debat en de verschillende analyses van Wilhelmina's Radio Oranje-toespraken is dat er echter weinig aandacht besteed wordt aan de inhoud van de toespraken.⁶⁹ Fasseur gaat hier zelfs zo ver in door te stellen dat "*haar compromisloze houding tegenover de bezetter vaak neer kwam op meer van hetzelfde,*" waartoe hij besluit af te zien van een inhoudelijke analyse.⁷⁰ Waar Fasseur echter gelijk in heeft is het feit dat Wilhelmina compromisloos was tegenover de bezetter. Daarom ben ik dan ook van mening dat haar radioredes zeker de moeite waard zijn om te analyseren. Uit het voorafgaande is immers gebleken dat Wilhelmina overal een vinger in de pap had als het ging om het belang van het Nederlandse volk, en diens nationale eendracht. Juist daarom werd er tijdens de bezetting ontzettend veel kracht ontleend aan haar radioredes.

De interpretaties over in hoeverre dit idee werd gedragen door de Nederlandse bevolking verschillen sterk in de literatuur, maar over het algemeen lijkt wel degelijk kracht geput te worden uit het idee dat men 'samen sterk behoort te zijn tegen de overheerser'. Vanuit de autoriteiten, met andere woorden vanuit Wilhelmina, werd hier in ieder geval tijdens de oorlog al toe opgeroepen, waarbij het uitermate hoge aantal Yad Vashem-onderscheidingen in Nederland erop lijkt te wijzen dat dit appel niet te vergeefs was.⁷¹ Dit zijn er immers meer dan een kwart die door de Joodse gemeenschap internationaal uitgereikt zijn. De censuur die opgelegd werd door de bezetter bleek dan ook voldoende omzeild te kunnen worden om een immense populariteit van Wilhelmina in het bezette Nederland te garanderen. Zo werden haar radio-Oranje toespraken gepubliceerd in de illegale bladen, en op andere manieren in pamflet vorm verspreid.⁷² De nauwe banden die zij daarnaast aanhield met individuen uit het verzet, en met de Engelandvaarders, zorgden ervoor dan ook voor dat zij de nauwe band met het volk, die zij al jaren nastreefde, leek te hebben aangehaald. Fasseur schat deze band zeker op waarde door Wilhelmina te bestempelen als 'de moeder van het verzet', en velen met hem.⁷³ Wilhelmina lijkt hier dan ook al een traditie te beginnen, die als basis zal dienen voor het in de wederopbouw succesvol instrumentaliseren van de tweede wereldoorlog als een onderwerp van een nationaal moreel versterkende aangelegenheid, de 4 en 5 mei herdenkingen.

⁶⁹ J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007), p. 22

⁷⁰ C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001), p. 338

⁷¹ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 138-139

⁷² C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001), p. 335-336

⁷³ C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001), p. 335-336

Het ontstaan van een traditie

Tegen het einde van de oorlog werd er consensus bereikt over het feit dat de alledaagse Nederlandse politiek, zoals deze in het interbellum was bedreven, geheel herzien zou moeten worden. Hiertoe werd al in 1942 door de secretaris van minister-president Gerbrandy, onder een pseudoniem 'de wedergeboorte van het Koninkrijk' gepubliceerd.⁷⁴ Het werk beargumenteerde naast een gecentraliseerde macht, waarin het Koningshuis een centrale rol diende te krijgen, tevens een herziene economische orde. Er werd afgezet tegen de politieke inrichting van de jaren 30, de verzuiling. Dat dit de volledige goedkeuring van Wilhelmina kreeg lijkt voor de hand liggend, vooral nu een duidelijk beeld is geschetst van haar standpunt betreffende dit onderwerp. Wilhelmina was er vanaf het begin van haar ballingschap in Londen al van overtuigd dat de oorlog Nederland als volk dichter bij elkaar zou brengen, waar zij zich beriep op de solidariteitsgedachte die op was gekomen in de loop van de jaren dertig. Dit moest leiden tot een vernieuwd Nederland, waarbij er een eendracht en samenwerking tussen de gehele bevolking zou moeten gelden.⁷⁵

"Wie bevrijding zegt, zegt ook vernieuwing", sprak Wilhelmina in oktober van hetzelfde jaar als de uitgave van 'de wedergeboorte van het Koninkrijk'.⁷⁶ Sterker door strijd, is de leus die Wilhelmina toekende in retro perspectief aan de Tweede Wereldoorlog. Het feit dat Nederland dusdanig zwaar getroffen was zou ons immers, idealiter, dichter bij elkaar moeten brengen. Niet alleen moest het volk dichter tot elkaar komen, ook Wilhelmina streefde zoals altijd naar een hechte band met de mensen waar zij 5 jaar lang door een zee van werd gescheiden.⁷⁷ Op welke manier Wilhelmina de illegaliteit opdroeg als hoeder van de vernieuwing, en op welke manier zij de bezetting zal gebruiken om haar oproep tot eendracht te legitimeren, is iets wat in dit hoofdstuk centraal zal komen te staan.

Zoals in het vervolg zal blijken had Wilhelmina de illegaliteit een belangrijke rol toe bedeeft in het proces, en vice versa. De invloed van de informatie die zij kreeg van onder andere een selectieve groep van het verzet, de Engelandvaarders, die op dit gebied met haar een visie deelden, had het beeld van wat het volk wilde echter enigszins vertekend. Het beeld dat zij zich had gevormd tijdens de oorlog, een ideologische voorstelling van het volk dat door verzet samen spanden, was dan ook iets waar tijdens de oorlogsperiode nog wel kracht uit geput werd, maar na de oorlog relatief snel vergeten werd.

Een terugkeer naar de vooroorlogse verhoudingen van de verzuiling bleek dan ook onvermijdelijk. Een van de redenen hiervoor was het feit dat men houvast vond aan het bekende, het gene dat voor de oorlog relatief de boel bij elkaar had gehouden, namelijk de bekende contouren van de verzuiling. Daarnaast droeg ook het feit dat Nederland gefaseerd bevrijd werd eraan bij dat men regionaal terugviel in de vooroorlogse patronen. Nederland viel terug in oude politieke patronen, en de verregaande vernieuwing die Wilhelmina voor ogen had zou geen doorgang vinden. Toch heeft zij zeker een stempel weten te drukken op de manier waarop de samenleving werd ingericht, was het alleen al om het feit dat haar

⁷⁴ G. van der Ham, *Wilhelmina in Londen: 1940-1945 – documenten van een regering in ballingschap*, (Haarlem, 1981), p. 31

⁷⁵ G. van der Ham, *Wilhelmina in Londen: 1940-1945 – documenten van een regering in ballingschap*, (Haarlem, 1981), p. 31

⁷⁶ G. van der Ham, *Wilhelmina in Londen: 1940-1945 – documenten van een regering in ballingschap*, (Haarlem, 1981), p. 37

⁷⁷ G. van der Ham, *Wilhelmina in Londen: 1940-1945 – documenten van een regering in ballingschap*, (Haarlem, 1981), p. 37

herhaalde beroep op het recente verleden zich langzaam begon te lenen voor een nationale herdenkings- en feestdag.

Herstel en Vernieuwing tijdens de Wederopbouw

Op de dag van de bevrijding werd de Nederlandse bevolking al opgeroepen tot een positieve en daadkrachtige bijdrage aan de wederopbouw van de natie. Zo appelleerde Wilhelmina de gehele Nederlandse samenleving op 5 mei 1945 om *“allen de handen thans ineenslaan, gedreven door onze innerlijke kracht,”*⁷⁸ om eraan bij te dragen dat *“Nederland zal herrijzen en zijn hooge roeping in de wereld vervullen.”*⁷⁹ Wilhelmina laat hier de kans niet onbenut om, slechts uren na de officiële bevrijding van Nederland, direct de gang naar nationale eendracht, die zij al vanaf haar inhuldiging heeft nagestreefd, door te pakken. Wilhelmina heeft immers tijdens de gehele oorlog, zoals tevens uit het voorafgaande blijkt, continu het bezette Nederland geprobeerd te herinneren aan hun nationale saamhorigheid. Er werd dus onmiddellijk na de bezetting getracht om de Nederlandse saamhorigheid opnieuw richting te geven. *“De wederopbouw mentaliteit werd door de overheid krachtig uitgedragen, bijvoorbeeld door de nadruk die gelegd werd op het feit dat zij de economie vrijwel geheel in de hand had,”*⁸⁰ aldus Piet de Rooy in zijn overzichtswerk over de Nederlandse politiek destijds. In het voorgaande is reeds aangestipt dat dit idee daarnaast door de Wilhelmina al tijdens, en zelfs vóór, de oorlog veelvuldig tot uiting werd gebracht.

Er is echter een groot verschil tussen deze oproep tot saamhorigheid tijdens de oorlog, en de oproep tot nationale cohesie in de decennia na de bevrijding. In de eerst genoemde periode was het een oproep tot het niet verliezen van de moed, een oproep tot vertrouwen in de Nederlandse natie als symbool voor onafhankelijkheid. Tijdens de oorlog werd deze nationale saamhorigheid als het ware aangedragen als een bron waaruit men kracht kon putten om stand te houden tegen de overheerser. Het moment dat de externe vijand echter wegviel werd nationale cohesie een doel op zich. Het werd een onderdeel van de morele wederopbouw, die men als inherent verbonden zag met de economische wederopbouw van het land. Het ‘samen staan we sterk’ idee waaruit men kracht had geput tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd na de bevrijding gericht op een gezamenlijke wederopbouw. *“Met volle kracht vooruit,”*⁸¹ zo luidt de leus van Tromp betreffende de toekomst van de Nederlandse wederopbouw. *“[...] stap voor stap. Zo bouwt Nederland aan zijn herstel en aan zijn toekomst. [...] in materieel en ideëel opzicht.”*⁸² Het land lag immers in puin; op gebied van economie, infrastructuur en instituties. De gehele bevolking moest een steentje bijdragen om er weer iets van te maken. Dit had de regering dondersgoed door, maar ook bij de bevolking leek de boodschap luid en duidelijk aan te komen. Hoewel er materiële schade is toegebracht aan Nederland voor een bedrag meer dan 25 miljard gulden op vooroorlogse basis, is er slechts een jaar na de bevrijding al vooruitgang te zien.

In het boek *“Herrezen Nederland: 1945-1955”* is te zien dat er in de 10 jaren na de bevrijding vooral gefocust werd op nationale wederopbouw. Het boek is gepubliceerd door het Nationaal Comité 5 Mei ‘ter herinnering aan onze nationale bevrijding tien jaar geleden’,

⁷⁸ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 13

⁷⁹ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 13

⁸⁰ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 253

⁸¹ Ir. Th. P. Tromp, *Verwoesting en Wederopbouw: Revival of the Netherlands*, (Amsterdam, 1946), p. 19

⁸² Ir. Th. P. Tromp, *Verwoesting en Wederopbouw: Revival of the Netherlands*, (Amsterdam, 1946), p. 19

waarbij het opgedragen werd aan 'Het Nederlandse Volk'.⁸³ In het voorwoord spreekt de redactie duidelijk over de bedoeling van het overzichtswerk. Het comité vind het zich in tijden van schaarsheid niet passen om een voorbeeld te zijn van 'potverteren', en bepleit daarom expliciet de baten voor de samenleving van een dergelijk overzichtswerk en een relatief uitgebreide '10 jaar vrijheid viering'. De organisatoren zijn van mening dat juist kracht geput kan worden uit deze terugblik. *"Dit boek is bedoeld als een aansporing om verhoging van de productie met al onze krachten te bevorderen,"* waarbij men een voorbeeld kan nemen aan de wilskracht van die Het Verzet kenmerkte.⁸⁴ Het boek "Herrezen Nederland" is als het ware een overzicht van de successen van de wederopbouw. De ideeën en de onderliggende aannames die hier worden gepresenteerd zijn zeker niet nieuw, en zijn terug te leiden tot de periode van zelfs voor de oorlog.

In de eerste plaats was het op een dergelijke manier koppelen van de kracht die nodig was voor de gezamenlijke wederopbouw, en de kracht die het verzet had geleverd, iets wat Wilhelmina al ten tijde van de oorlog gebruikte om haar visie voor een saamhorig en herrezen Nederland te verhelderen. Het verzet is *"een gemeenschappelijke inspanning [...] die ons samenbindt,"*⁸⁵ zo spreekt zij op 23 november 1943 voor radio-Oranje. Waar zij vervolgens in haar toespraak op 5 mei 1945 op een vergelijkbare manier verwijst naar het verzet als de factor *"dat u heeft samengesmeed tot een eendrachtig, ondeelbaar volk."*⁸⁶

Ten tweede is nadruk op een 'herrezen' natie iets wat duidelijk opvalt in dit overzichtswerk. De titel alleen al verwijst naar het idee dat de Nederlandse natie als eenheid is weder opgestaan. Om dit idee te onderstrepen heeft het comité besloten tot het drukken van de beknopte reactie van Prins Bernhard op de uitgave van het betreffende boekwerk. *"[...] wij zijn thans bezig de grondvesten te leggen voor een Nederland, dat in een zo veranderde en nog steeds veranderende wereld, eenzelfde plaats als voorheen zal moeten innemen."*⁸⁷ Dit is wederom een concept dat Wilhelmina al had genoemd in haar radiorede van 5 mei 1945, én in haar radiotoespraak van 23 november 1943. In het voorafgaande is immers al aan bod gekomen dat zij in de laatstgenoemde radiotoespraak spreekt over het feit dat *"bij het eerste vrijheidsglorie [...] het nieuwe Nederland [verrijst]."*⁸⁸ Wilhelmina lijkt hierover dan ook consistent als ze op de dag van de bevrijding zegt, dat *"onze volkskracht is opnieuw ontwaakt."*⁸⁹

Beider principes komen nogmaals aan bod in de gecombineerde radiotoespraak van Hare Majesteit en de Minister-president op 27 juni 1945 naar aanleiding van de formatie van het naoorlogse kabinet. Wilhelmina en Schermerhorn legitimeren immers hun oproep tot herstel en vernieuwing, en *"om te beginnen aan den opbouw van onze toekomst,"* op de *"eendracht en de groeiende gemeenschapszin"* die ons als volk der Nederlanden *"in den donkeren tijd, die achter ons ligt, naar elkaar [heeft doen groeien]."*⁹⁰ Het gebruik van het verzet als personificatie van wilskracht, die maar al te nodig was in de periode van wederopbouw, was dan ook zeker niet nieuw.

⁸³ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 3 - 4

⁸⁴ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 7

⁸⁵ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 342

⁸⁶ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 13

⁸⁷ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 11

⁸⁸ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 342

⁸⁹ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 13

⁹⁰ Sectie Voorlichting Miliair Gezag, *Herstel en Vernieuwing: Radiotoespraken van H. M. Koningin Wilhelmina en Z. Ex. Prof. Ir. W. Schermerhorn (minister-president) op 27 juni 1945*

Op welke manier men dit idee heeft gebruikt om vervolgens richting te geven aan de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in de vorm van een Nationale feestdag, zal in de volgende passage aan bod komen. Wederom zal blijken dat Wilhelmina hier tijdens, en vlak na de oorlog een significante en leidende rol in heeft gespeeld. Ook is hieruit op te maken dat Wilhelmina tijdens de oorlog al de weg vrij had gemaakt voor een dergelijke manier van instrumentaliseren.

Nationaal Historische Feest- of Snipperdag?

*“We doen onze geschiedenis en het belang van onze vrijheid en de democratie tekort door deze dag niet ieder jaar volwaardig te vieren”*⁹¹, zo stelt SP-Kamerlid Ronald van Raak tijdens een debat over de invulling van de 4 en 5 mei viering. Ter discussie stond of Bevrijdingsdag een officiële nationale feestdag zou moeten worden. Van Raak impliceert met zijn dubbele nadruk op ‘onze’ dat Nederland als natie en als eenheid een gezamenlijke ervaring zou moeten herdenken. Dit gevoel van eenheid is niet voor iedereen vanzelfsprekend, zeker niet nu een aanzienlijk groter gedeelte van de bevolking geen directe ervaring heeft gehad in de Tweede Wereldoorlog. Toch was ook vlak na de bevrijding al sprake van een discussie over dit onderwerp. Zoals eerder al aan bod is gekomen was het voor de nieuwe naoorlogse regering een uitdaging om de versnippering van de natie tijdens de bezetting niet te laten polariseren, met als doel de verschillen uiteindelijk te overbruggen met een Nederlands eenheidsgevoel.

Deze aangelegenheid was in feite een delicate gevoelskwestie, maar werd door middel van verschillende politieke instituties een plek gegeven binnen de maatschappij. Daarom was het dan ook sinds 1945 meteen al een onderwerp van uitvoerig, en herhaaldelijk, debat in de Tweede Kamer. Het kabinet-Schermerhorn nam de eerste stap door de dag van de capitulatie van de Duitsers op 5 mei 1945 uit te roepen tot nationale feestdag. Hoewel andere steden en provincies van Nederland al sinds september 1944 bevrijd waren, zou toch de Duitse capitulatie te Wageningen gelden als Nationale bevrijding.⁹² *“Rijksgenooten in Oost en West, ook voor U is Nederlandse Bevrijdingsdag een historische feestdag,”*⁹³ waren de woorden waarmee ook Wilhelmina direct op 5 mei 1945 zinspeelde op het feit dat er geen aparte lokale herdenkingen of vieringen gehonoreerd zouden worden. Vanaf dat moment zal de herdenking en de viering landelijk op dezelfde dag plaats vinden, namelijk 5 mei. Wilhelmina geeft hier, op de dag van de bevrijding, te blijken dan deze dag als een nationale en historische feestdag beschouwd moest worden.

De Groote Adviescommissie der Illegaliteit, die tussen 1944 en 1947 maar liefst twintig landelijk illegale groeperingen vertegenwoordigde, liet echter blijken dat zij voorstander waren van een aparte herdenking en viering. De belangrijkste reden voor hen om hierop aan te dringen is dat *“de gevoelens die met beiden gepaard gingen, [...] niet te combineren vielen.”*⁹⁴ Hun wens voor een herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog aan de vooravond van een nationale feestdag, Bevrijdingsdag, werd op aandringen van Wilhelmina gehonoreerd.

⁹¹ B. Peters, Herdenken en Vieren: Debatten in de Tweede Kamer over de betekenis van 4 en 5 mei, in: Jaarboek Parlementaire Geschiedenis, De moeizame worsteling met de nationale identiteit, (Nijmegen, 2007), p. 97

⁹² B. Peters, Herdenken en Vieren: Debatten in de Tweede Kamer over de betekenis van 4 en 5 mei, in: Jaarboek Parlementaire Geschiedenis, De moeizame worsteling met de nationale identiteit, (Nijmegen, 2007), p. 97

⁹³ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, ('S Gravenhage 1955), p. 13

⁹⁴ Jolanda Keesom in: Nationaal Comité 4 en 5 mei, *Breekbare dagen: 4 en 5 mei door de jaren heen*, (Amsterdam, 2012), p. 24

Dit stuitte op veel verzet vanuit verschillende hoeken van de samenleving. In een periode van wederopbouw, waarbij werkelijk alle zeilen bijgezet moesten worden om het land weer tot bloei te brengen, was men van mening dat het wegvallen van een hele dag productie op z'n zachts gezegd ongeoorloofd was. Hierin ging de Stichting van de Arbeid voorop in het protest, wat leidde tot het volgende besluit dat in 1947 werd genomen door het kabinet: werknemers waren voortaan geoorloofd om vanaf 4 uur in de middag vrij te nemen. Vanaf 1949 werd dit iets bijgesteld tot een middag vrij voor de viering van Bevrijdingsdag. Door dit compromis werd getracht om de economische schade voor de maatschappij te beperken, en tevens geen verkeerd voorbeeld te scheppen. De Nederlandse bevolking werd immers opgeroepen tot hard werken en gepaste soberheid in de directe naoorlogse jaren.⁹⁵ Een extra doorbetaalde nationale vrije dag zou in dit plaatje dan ook niet passen. In 1953 kwam de kwestie wederom ter discussie op het moment dat het derde kabinet-Drees ertoe besloot om de 5 mei viering, en de daarbij horende festiviteiten, samen te voegen met de Koninginnedagviering op 30 april.⁹⁶

Wilhelmina sloeg dit formele getouwtrek met spijt gade vanaf de zijlijn. Het feit dat zij zich namelijk op 5 mei 1945 zo duidelijk had uitgesproken over het belang van een nationale feestdag, wijst erop dat zij hier een kans zag om het volk bijeen te brengen. Een dag van bezinning, en een dag waarin teruggeblikt diende te worden op het verleden om deze ten goede te gebruiken voor de toekomst. Hier hechtte zij veel waarde aan. Dit was dan ook de kerngedachte van Wilhelmina's oudejaarsavondtoespraak van 1946. *"Daarin wees Wilhelmina haar luisteraars op de more plichten, die zij massaal hadden verzaakt in hun ijver voor herstel en wederopbouw, of in hun gedrang tot emigratie uit het failliete vaderland,"*⁹⁷ aldus haar biograaf Kikkert die terugblikt op deze toespraak. De gemeenschappelijke lijn die zij echter met het volk had gevonden tijdens de bezetting, lijkt hier razend snel te divergeren. Het gros van de Nederlandse bevolking had hoofdzakelijk zijn focus op de wederopbouw, een vrije toekomst. Hierin paste vergeten beter dan herinneren, en vooruitblikken leek makkelijker dan bezinnen. En in de vurigheid en daadkracht voor herstel en wederopbouw, was het buitensluiten van een pijnlijke herinnering misschien simpelweg de makkelijkste uitweg. Het feit dat Wilhelmina op die oudejaarsnacht van 1946 haar angst uitte en bang was dat het pijnlijke, maar zeer recente, verleden te snel vergeten zou worden, was dan ook gepast. *"Zijt ge niet al te spoedig vergeten de schanddaden uit de concentratiekampen, die de edelsten en besten uit ons volk ondergingen en die gruwelijker waren dan wat geschiedenis ooit heeft gekend?"*⁹⁸ Zo vroeg zij retorisch, het gewenste antwoord zou namelijk bevestigend van aard moeten zijn.

Hoewel Wilhelmina hier niet meegaat in de deining van het gros van de bevolking, resoneert deze gedachte ten zeerste bij een significant ander deel van haar volk. Zij werden door de leiding van Wilhelmina juist bemoedigd om sterk te staan voor hun belang, het belang dat zij hechtten aan een moment van bezinning. De verschillende ontwikkelingen die in het voorafgaande aangehaald werden, zoals de oproep van de Illegaliteit voor een afzonderlijke herdenking, en een meer nationaal georganiseerde manier van herdenken, lijken hier ook op terug te vallen. En niet onbelangrijk, men putte er kracht uit: *"Hare Majesteit was hen niet vergeten."*⁹⁹ Wie verstaan worden onder 'hen', degene die herdacht worden, zal in de

⁹⁵ Nationaal 5 mei Comité, Herrezen Nederland: 1945-1955, ('S Gravenhage 1955), p. 3 - 4

⁹⁶ B. Peters, Herdenken en Vieren: Debatten in de Tweede Kamer over de betekenis van 4 en 5 mei, in: Jaarboek Parlementaire Geschiedenis, De moeizame worsteling met de nationale identiteit, (Nijmegen, 2007), p. 97-98

⁹⁷ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 147

⁹⁸ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 147

⁹⁹ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 147

volgende passage aan bod komen. Zoals Frank van Vree en Rob van der Laarse immers onderstrepen in hun stuk, “blijkt telkens weer hoezeer zij onderwerp is van een min of meer bewuste politiek, een strategie van insluiting en uitsluiting, annexatie en afstoting.”¹⁰⁰

Afbakening van de herdenkingscultuur: het grijze gebied tussen goed en fout

Hoewel er een groot scala aan nuances bleek te bestaan tussen verzet en collaboratie, was er tijdens de bezetting nog weinig ruimte om na te denken over de afbakening van beide uitersten. Tegen het einde van de oorlog heerste er een algemeen idee van ‘wij tegen de ander’, waar het ‘wij en zij’ nog niet heel duidelijk gedefinieerd hoefde te worden. In lijn hiermee is de opening van de toespraak van Wilhelmina op 5 mei 1945, de dag van de volledige bevrijding van Nederland. Zij begint haar toespraak met “*Mannen en Vrouwen in Nederland*.”¹⁰¹ Deze verwijzing is door zijn vaagheid onderworpen aan een vrije interpretatie, waaruit geconcludeerd kan worden dat het hierdoor aansluiting trachtte te vinden bij een groot gedeelte van de bevolking. Zo kon een zeer actieve verzetsstrijder zich hierin vinden, maar kon ook een gematigde ‘neutrale burger’ zich hierdoor aangesproken voelen. Feit is dat wat er na de oorlog restte van Nederland hoofdzakelijk een getraumatiseerde bevolking was, die vijf jaar lang destructief was versnipperd door een agressieve bezetter. De taak van de nieuwe regering, en een taak die ook Wilhelmina zichzelf toebedeelde, was dan ook om deze verdwaalde natie in zekere zin opnieuw bij elkaar te brengen. Gezien het fragiele karakter van de Nederlandse nationale identiteit was hier voorzichtigheid mee geboden. Het lijkt dan ook, met het oog op haar doel, nationale saamhorigheid sedert jaren 30, ook een uitermate verstandige keus van Wilhelmina om dit in het midden te laten. Door op zo’n fragiel moment heftige en normatieve uitspraken te doen zou een groot deel van de bevolking tegen haar kunnen keren. Wat de rede voor deze woordkeus dan ook moge zijn, het is duidelijk dat wat en wie onder de ‘nieuwe te herrijzen Natie’ zal vallen op dat moment nog flexibel is. Deze aanvankelijk ongrijpbare scheidslijn tussen goed en fout, met een grote grijze middenmoot, werd pas in de loop van de jaren na de bevrijding langzaam afgebakend. Let wel dat deze voorzichtigheid, zoals uit het voorafgaande blijkt, voornamelijk gericht is op de precieze contouren van beider begrippen. Dát Wilhelmina namelijk een sterke mening had over de wandaden van de bezetter, en deze met vurigheid ventileerde, is in het voorafgaande meerdere malen gebleken.

Langzaam maar zeker werd er namelijk meer bekend over de schanddaden tegen de mensheid, waar de bezetters zich schuldig aan hadden gemaakt. Hoewel uit het voorafgaande is gebleken dat niet iedereen er op dezelfde manier aan herinnerd wilde worden, was het feit dat er wijdverbreid informatie bestond over de volle impact van de Tweede Wereldoorlog een grote invloed had op de afbakening van de begrippen goed en fout. Hoe meer Wilhelmina vernam over de gruweldaden van de bezetters en hun handlangers, hoe meer Wilhelmina verharde in haar houding tegenover de oorlogsmisdadigers.¹⁰² Dit resulteerde erin dat zij ook steeds strenger toezag op diens berechting, en slechts een enkele keer schoorvoetend akkoord ging met het verlenen van gratie. Wilhelmina’s onbuigbaarheid in haar concessies jegens de oorlogsmisdadigers was gericht tegen zowel de ‘echte’ fouten, als de ‘beetje’ fouten. Het feit dat Hare Majesteit er persoonlijk op toe had gezien dat de zuivering zo secuur en diepgaand plaats zou vinden als maar mogelijk was, had niet alleen geleid tot een aantal conflicten met het gerechtshof, maar tevens dat de samenleving gefilterd werd door een zweef van een normatieve goed en fout afbakening. Het feit dat er relatief een enorm aantal oorlogsmisdadigers berecht waren,

¹⁰⁰ F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de Herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, (Amsterdam, 2009), p. 9-10

¹⁰¹ Nationaal 5 mei Comité, *Herrezen Nederland: 1945-1955*, (’S Gravenhage 1955), p. 13

¹⁰² J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 148

stond daarom dan ook niet meer in verhouding met de veel geringere aantal berechtten in andere landen.¹⁰³ Het feit dat meer dan een kwart van de Yad Vashem-onderscheidingen, een onderscheiding wegens loyaliteit met het joodse volk, uit werd gereikt aan individuen van de Nederlandse bevolking, steekt daar scherp tegen af. Deze tegenstelling maakt het beeld van een duidelijke polarisatie tussen goed en fout compleet.

Naast het feit dat Wilhelmina genadeloos was voor de oorlogsmisdadigers, was Wilhelmina net zo stellig over de oorlogshelden. Ze was er dan ook op gebrand om een ieder die haar volk op welke manier dan ook had beschermd, verdedigd of bevrijd, te honoreren. Het feit dat zij op het gebied van politieke vernieuwing weinig resultaten had geboekt, en zij op het gebied van de terechtstelling van de oorlogsmisdadigers ook concessies had moeten doen, was dit voor haar een terrein waarin ze zonder limiet uitdrukking kon geven aan haar opvattingen. Zo honoreerde zij Rotterdam voor diens standvastigheid door de leus 'Sterker door Strijd' aan het stadswapen toe te voegen, en Amsterdam kreeg de woorden 'Heldhaftig, Vastberaden en Barmhartig' als aanvulling voor diens rol als hoofdstad tijdens de bezetting. De leuzen fungeerden *"als herinnering ook voor het nageslacht aan de moed en de kracht waarmee de bevolking [...] alle beproevingen van den oorlog heeft gedragen en het belangrijkste aandeel, dat zij genomen heeft in de bevrijding des vaderlands."*¹⁰⁴ Dit is een goed voorbeeld op welke manier Wilhelmina de beproevingen van de oorlog en het verzet instrumentaliseerde om haar boodschap te versterken. En aangezien zij op andere terreinen wat dat betreft draagkracht had moeten inboeten, is het meer dan logisch dat zij op het gebied van nationale herinnering zich 'uitleefde', opdat er niet vergeten werd.

Toch was er een grote grijze middenmoot, de gewone bevolking, die zoals in het voorafgaande reeds is aangehaald juist vooruit wilde kijken, naar de toekomst. Hoewel deze vijf jaar aanhoudende bezetting garant stond voor de dood van maar liefst honderdduizend uit Nederland afkomstige joden, was er daarom aanvankelijk in de collectieve herinnering van Nederland nog weinig ruimte voor hun lot. Zo werden de Joodse slachtoffers geschaard onder *"die tienduizenden, die het herboren Vaderland niet meer zullen aanschouwen,"* zoals Schermerhorn verwees naar de Nederlandse oorlogsslachtoffers op 27 juni 1945¹⁰⁵ in zijn eerste officiële radiotoespraak.

Aanvankelijk werd er dus gedurende de decennia na 1945 de Tweede Wereldoorlog herdacht als een hoofdzakelijk 'nationale' gebeurtenis. Hierbij werd er teruggeblikt op een periode van onderdrukking en verzet, waaraan Nederland als eenheid, verenigd en versterkt zou moeten terugdenken.¹⁰⁶ Ruimte voor collectieve herdenking van de racistische vervolgingen en massale terreur jegens het joodse deel van de bevolking was er op dat moment nog niet. In het licht van de koers naar 'reparatie van de Nederlandse saamhorigheid' is dit te verklaren. Hoewel het bewuste 'niet noemen' van de joodse slachtoffers terugblikkend als een vorm van ontkenning van de ernst van de misdaden tegen de joodse gemeenschap gezien kan worden, blijkt het bij nadere studie eerder een vorm van voorzichtigheid. Wilhelmina had hier echter al in haar radiotoespraken tijdens de oorlog geen onderscheid in gemaakt. Zij sprak hoofdzakelijk over het vaderland, en over de nobele inwoners ervan, mits zij immers aan 'de goede kant stonden'. Een onderscheid tussen de joodse bevolkingsgroep was in haar ogen niet van toepassing, hoewel deze bevolkingsgroep

¹⁰³ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 148

¹⁰⁴ J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987), p. 149

¹⁰⁵ P. de Rooy, *Een zoekende Tijd: De Ongemakkelijke democratie 1913-1949* in: *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 243

¹⁰⁶ F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de Herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, (Amsterdam, 2009) p. 7

toch in verhouding zeer veel heftiger geraakt was. *“Maakte men wél zo’n onderscheid, dan zou dit afbreuk kunnen doen aan de onderlinge eensgezindheid en solidariteit. Dit was ook het standpunt van het kabinet- Gerbrandy en van vele voormannen van het verzet.”*¹⁰⁷ Het maken van een onderscheid zou er echter toe kunnen leiden dat deze bevolkingsgroep extra nadrukkelijk afgezonderd werd van de rest van Nederland, en laat dit nou precies zijn wat Hitler wilde bereiken, met zijn racistische beeld van de joodse gemeenschap als minderwaardige *‘untermenschen’*. De keuze om hier dus in den beginne van het herdenkingsproces nog geen expliciete aandacht aan te schenken, is daarom om veel redenen dan ook te begrijpen. De joodse bevolking zou aller eerst een integraal onderdeel moeten worden van de bevolking, voordat er stilgestaan werd bij wat deze specifieke bevolkingsgroep was aangedaan. Wilhelmina’s *“naoorlogse houding tegenover vluchtelingen, in het bijzonder joodse refugiés, was in elk geval boven iedere lof verheven,”*¹⁰⁸ aldus haar biograaf Fasseur. Hiermee zette Wilhelmina immers een duidelijk statement.

¹⁰⁷ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 138

¹⁰⁸ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 136

Conclusie

De centrale vraag die in deze scriptie centraal heeft gestaan was in hoeverre Koningin Wilhelmina de initiator is geweest van de traditie van nationale cohesie, waarop de 4 en 5 mei herdenkingen een vruchtbare ontstaansbodem vonden? Alvorens door middel van een reprise van de hoofdlijnen van mijn scriptie deze hoofdvraag te beantwoorden, zal ik aller eerst even terug willen blikken op het proefschrift van Ilse Raaijmakers. Dit is immers het werk wat ik heb getracht aan te vullen door mijn onderzoek.

De focus van het proefschrift van Ilse Raaijmakers, waarin zij een cultuurgeschiedenis schrijft van 4 en 5 mei, lag bij een bestudering van de betrokken actoren door deze te bestuderen in de sociaal-culturele context waarin ze te werk gingen.¹⁰⁹ Hierbij is er dus hoofdzakelijk gekeken naar de meest dominante actoren die richting hebben gegeven aan de inhoud en manier van herinneren. Wat mij echter opviel in het proefschrift van Ilse Raaijmakers is dat zij nauwelijks tot geen aandacht heeft geschonken aan de rol van Wilhelmina in het ontstaan van deze traditie. Jan Drop draagt zij aan als 'geïsoleerde' initiatiefnemer van de 4 mei-herdenking. Raaijmakers gaat zelfs zo ver hierin door te stellen dat "*Nederland [...] 4 mei te danken [heeft] aan één man.*"¹¹⁰ Wat Raaijmakers dus onbehandeld laat is dat Koningin Wilhelmina voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog het boegbeeld geweest is voor de Nederlandse nationale cohesie. Dit is niet alleen te danken aan het feit dat zij als Koningin der Nederlanden het hoofd was van het Nederlandse Koningshuis. Naast haar symbolische functie als Koningin der Nederlanden, heeft Wilhelmina zich veelvuldig uitgelaten over het belang van een nationale cohesie voor het voortbestaan van de Nederlandse natie. Wilhelmina heeft hiermee in mijn ogen ruim baan gemaakt voor een nationale traditie, zoals de 4 en 5 mei herdenkingen. Dit is dan ook het geen dat ik in mijn scriptie heb proberen uiteen te zetten; het feit dat Wilhelmina als Koningin der Nederlanden al vanaf haar inhuldiging heeft gewerkt aan het bouwen van een nationale cohesie, waarop de actoren en initiators van de 4 en 5 mei Herdenkingen een vruchtbare bodem vonden. Om deze reden is het feit dat Raaijmakers de invloed van koningin Wilhelmina op het ontstaan van de 4 en 5 mei herinneringscultuur niet behandeld in mijn ogen dan ook een gemiste kans.

Dit gezegd hebbende wil ik graag van deze passage gebruik maken om u in vogelvlucht mee te nemen door dit proces en haar zoektocht naar nationale cohesie, waardoor Wilhelmina 'het Vleesch geworden Nederlandse Volkskarakter' trachtte te worden.

Wilhelmina was in haar enthousiasme en vurigheid voor het Nederlands volksbelang vastberaden binnen haar positie tot het uiterste te gaan. "*Mijn liefde voor het vaderland was als een verterend vuur, en dat niet alleen in mij, zij leefde zich uit in felheid om mij,*"¹¹¹ aldus Wilhelmina. Het gevoel van nationale cohesie dat tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn intrede deed, werd dan ook versterkt uitgedragen door Hare Majesteit. Zij zocht tijdens deze periode, maar ook in latere periodes, meer dan eens de grenzen op van haar constitutionele bevoegdheden. Wilhelmina begon tijdens de Eerste Wereldoorlog namelijk meer gewend te raken aan haar rol als Hare Majesteit, en maakte vlijtig gebruik van de positie die het haar opleverde. Dit kan aangewezen worden als het moment dat zij zich definitief opwierp als

¹⁰⁹ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 23

¹¹⁰ I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014), p. 30

¹¹¹ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 162

moeder des vaderlands.¹¹² Zij zou in het verdere verloop van de oorlog dan ook daadkrachtig staan voor de kern beginselen van Nederland, neutraliteit en zelfstandigheid.

In het interbellum zette Wilhelmina deze lijn voort. *“Mijn optreden moest altijd in diepere zin geheel aansluiten aan hetgeen leefde in de mensen,”*¹¹³ aldus Wilhelmina. Dat zij zichzelf zo dichtbij het volk wilde plaatsen verwijst naar de rol van moeder van de nationale eendracht, die zij zichzelf had toebedeeld. Daarnaast hield Wilhelmina ervan om daadkrachtig te zijn, en omdat te zijn moest zij de teugels strak houden. De tweede rede die daarom aangedragen kan worden voor haar toenadering is dan ook dat zij gewoon weg door dicht bij het volk te staan haar invloed wilde laten gelden.

Zij zag echter, sinds het in 1917 ingevoerde stelsel van evenredige vertegenwoordiging, een aftakeling van het traditionele Nederlandse partijstelsel, die door slechts in een gefragmenteerde vorm de volkswil tot uiting bracht, als het daar al in slaagde.¹¹⁴ Begrijpelijk is dat voor Wilhelmina de verzuiling van het interbellum ideologisch een pijnlijke periode is geweest. Pijnlijk, aangezien haar motto ‘Nederland onder één oranje’ versnipperd werd onder vier duidelijk afgebakende stromingen. Daarnaast zorgde deze strikte sociaal maatschappelijke ordening voor een zekere verlamming in de vooruitgang. De verzuilde stabiliteit leek hier dan ook meer weg te hebben van onveranderbaarheid.¹¹⁵ De ongespecificeerde verwijzing naar ‘het algemeen belang’, waar men tijdens de Eerste Wereldoorlog herhaaldelijk beroep op had gedaan, was met de verzuiling dan ook uit het politieke jargon verdwenen.¹¹⁶

Een succesvolle gang naar een overkoepelende nationale saamhorigheid deed pas, in de loop van de jaren 30, zijn intrede in de vorm van een jeugdige tegenbeweging.¹¹⁷

De ingezette beweging naar een versterkte nationale cohesie werd echter vroegtijdig onderbroken door het begin van de Tweede Wereldoorlog.

Vele initiatieven van verzet tegen de overheerser werden immers gevormd. Waar de totale oorlog deze sociale cohesie probeerde te verzwakken, was dit dan ook precies waar het verzet zijn kracht uit probeerde te putten. Zo riep ook de regering vanuit ballingschap meerdere malen op om als volk eensgezind en sterk te blijven onder de bezetting. Koningin Wilhelmina week hierbij niet af van haar, in de loop van de jaren 30 ingezette, standpunt van streven naar nationale eenheid. Er kan zelfs gezegd worden dat Wilhelmina met meer vurigheid en passie deze boodschap uitdroeg.

Het volgende citaat van Wilhelmina is sprekend voor haar radioredes tijdens haar 5 jaren in ballingschap. *“Landgenoten in het bezette vaderland, Gij weet hoe groot vertrouwen ik in de weerstand van ons gehele volk stel. Werkt allen eensgezind samen gelijk tot nu toe. Steunt*

¹¹² P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 189

¹¹³ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 192

¹¹⁴ C. Fasseur, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002), p. 160-161

¹¹⁵ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 201

¹¹⁶ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 201

¹¹⁷ P. de Rooy, *Een zoekende tijd: De ongemakkelijke democratie 1913-1949*, in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 192

elkander en blijft elkander helpen."¹¹⁸ Zoals veelvuldig werd opgeroepen tot saamhorigheid, spreekt Wilhelmina hier ook over een streven naar eensgezindheid en de onderlinge steun die Nederlanders elkaar als landgenoten dienen te bieden. "*Wij willen allen te zamen ons tot het uiterste inspannen om deze vlam brandend te houden,*"¹¹⁹ aldus Wilhelmina in november 1943. "*Deze gemeenschappelijke krachtinspanning is een hecht cement, dat ons samenbindt.*" Het behoud van een onafhankelijk nationale samenleving verbleekte als het ware de intern politieke meningsverschillen onder de dreiging van een Duitse overheersing.

Uit het voorgaande is op te merken dat Wilhelmina al in de loop van de jaren 30 vooringing in deze traditie van nationale saamhorigheid. Fasseur, zoals het een waardig biograaf betaamt, schat deze band zeker op waarde door Wilhelmina te bestempelen als 'de moeder van het verzet'.¹²⁰ Wilhelmina lijkt hier dan ook al een traditie te beginnen, die als basis zal dienen voor het in de wederopbouw succesvol instrumentaliseren van de tweede wereldoorlog als een onderwerp van een nationaal moreel versterkende aangelegenheid, de 4 en 5 mei herdenkingen. Nu is gebleken op welke manier Wilhelmina haar invloed heeft laten gelden, en op welke manier deze tot uiting is gekomen in het ontstaan van de Herdenkingscultuur van de Tweede Wereldoorlog, kan met zekerheid gezegd worden dat kennis van de rijping van Wilhelmina's volkskarakter evident is voor het volledige begrip van het ontstaan van de 4 en 5 mei herdenkingen. De 4 en 5 mei herdenkingen, als instrument voor nationale cohesie, en als reflectie van de hedendaagse sociaal-maatschappelijke reuring, zouden wij immers zonder het herhaalde beroep op nationale eendracht en saamhorigheid door Wilhelmina, niet in dezelfde vorm kennen.

¹¹⁸ Fragment Radiorede Wilhelmina op 28 november 1944 in: Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 372-373

¹¹⁹ Fragment Radiorede Wilhelmina op 23 november 1943 in: Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963), p. 372-373

¹²⁰ C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001), p. 335-336

Literatuurlijst

- M. H. Brave-Maks, *De koningin in Londen*, (Zutphen, 1980),
- C. Fasseur, *Wilhelmina: de jonge koningin*, (Meppel, 1998)
, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas*, (Amersfoort, 2001)
, *Wilhelmina: Sterker door strijd*, (Amersfoort, 2002)
- G. van der Ham, *Wilhelmina in Londen: 1940-1945 – documenten van een regering in ballingschap*, (Haarlem, 1981)
- Heldring, *Herinneringen en dagboek* (n. 40), p. 1453 in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999)
- E. Hobsbawm en T. Ranger, *The Invention of Tradition*, (Cambridge, 2004)
- J. G. Kikkert, *Wilhelmina: Vorstin tussen verleden en toekomst*, (Den Haag, 1987)
- Jolanda Keesom in: Nationaal Comité 4 en 5 mei, *Breekbare dagen: 4 en 5 mei door de jaren heen*, (Amsterdam, 2012)
- Nationaal Comité 4 en 5 mei en Instituut Clingendael, *Ideaal en Identiteit: Een nieuwe zoektocht na 50 jaar vrijheid*, (Den Haag, 1995)
- B. Peters, *Herdenken en Vieren: Debatten in de Tweede Kamer over de betekenis van 4 en 5 mei*, in: Jaarboek Parlementaire Geschiedenis, *De moeizame worsteling met de nationale identiteit*, (Nijmegen, 2007)
- I. Raaijmakers, *De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945*, (Maastricht, 2014)
- Radiotoespraak koningin Wilhelmina (27 januari 1939) in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999)
- P. de Rooy, *Een zoekende Tijd: De Ongemakkelijke democratie 1913-1949* in: *Land van Kleine Gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, (Amsterdam 1999), p. 243
- J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen: over de radio-oranje toespraken van koningin Wilhelmina*, (Amsterdam, 2007)
- Sectie Voorlichting Miliair Gezag, *Herstel en Vernieuwing: Radiotoespraken van H. M. Koningin Wilhelmina en Z. Ex. Prof. Ir. W. Schermerhorn (minister-president) op 27 juni 1945*
- Ir. Th. P. Tromp, *Verwoesting en Wederopbouw: Revival of the Netherlands*, (Amsterdam, 1946)
- F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz: Herinneringen, beelden, geschiedenis*, (Groningen 1995)
- F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de Herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, (Amsterdam, 2009)
- Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, (Amsterdam, 1963)